

פרשת לך לך

התואר "אלקי" ביחס לבשר ודם

יב, ב וְאֶעֱשֶׂה לְגוֹי גָדוֹל

כתב רש"י (ע"פ פסחים קיז, ב): זהו שאומרים אלקי אברהם, עכ"ל. כלומר, אנשי כנסת הגדולה למדו מפסוק זה שאפשר לומר בתפילה "אלקי אברהם", שלולי פסוקנו, אין לנו רשות ליחס "אלקי" לאדם מסוים. דברי רש"י אלו מבוארים על ידי גדול מפרשיו, רבי אליהו מזרחי, וזה לשונו:

ונראה לי שכך פירושו: משום דאין הקב"ה מייחד שמו על היחיד אלא על האומה "אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (בראשית לג, כ), "אֱלֹהֵי הָעִבְרִים" (שמות ה, ג), "אֱלֹהֵי הָעַמִּים" (תהלים צו, ה), לפיכך פירשו "וְאֶעֱשֶׂה לְגוֹי גָדוֹל" שתיחשב כאומה, עד שאיחד שמי עליך, שיאמרו "אלהי אברהם", עכ"ל.

אין יחיד בעולם מספיק חשוב בעיני הקב"ה שיאמר עליו 'אני אלקיו'. אולי הטעם הפשוט לכך הוא, שאין המשכיות ונצחיות ליחיד. לא כן אצל אומה, דור הולך ודור בא והאומה לעולם עומדת. לכן, יש לפרש "וְאֶעֱשֶׂה" כמו אחשיבך, דהיינו שאברהם יחשב אצל הקב"ה כאומה, ולכן אפשר לומר "אלקי אברהם". יסוד זה הוא גם בהבנת מאמר חז"ל הידוע "מעשה אבות סימן לבנים". כלומר, כאשר אברהם אבינו הגיע לשכם, נמצא שעם ישראל הגיע לשכם! ומהמשך הפסוק "וְאֶבְרָכְךָ וְאֶגְדָּלְךָ שְׁמֶךָ" לומדים שהוא הדין והיא המידה אצל יצחק ואצל יעקב. שהרי לשון ברכה מתפרשת תמיד על ידי חז"ל כענין של תוספת. כאשר תוספת על אברהם הוא יצחק, וכלשון הרא"ם שם:

ומפני שפירוש "בְּרַכָּה" — תוספת טובה, פירשו "וְאֶבְרָכְךָ" שהוסיף לו הקב"ה על הטובה הנזכרת שאף בנו יזכה בה, שיאמרו "אלקי יצחק". ומפני ש"וְאֶגְדָּלְךָ שְׁמֶךָ" מורה על תוספת גדולה על התוספת הקודמת, אמרו שאף בן בנו יזכה בה שיאמרו "אלקי יעקב"... אבל מה שיחד שמו, הקב"ה בעצמו, על דוד ואמר

לישעיהו לאמר לחזקיהו (מלכים ב - כ, ה) "כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי דָוִד אֲבִיךָ", כבר דרשו רבותינו ז"ל בפרק ערבי פסחים (פסחים קיז, ב) "וְעֵשִׂיתִי לְךָ שֵׁם כְּשֵׁם הַגְּדוֹלִים אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ" (שמואל ב — ז, ט), תני רב יוסף 'זהו שאומרים מגן דוד' והוא הדין נמי 'אלקי דוד', פירוש "כְּשֵׁם הַגְּדוֹלִים": כאברהם, יצחק ויעקב שייחד שמו עליהם... (עכ"ל הרא"ם).

כלומר, שאפשר לייחס את שמו יתברך אל דוד, כשם שמצינו אצל האבות, הם "הַגְּדוֹלִים" אשר כבר קבורים "בְּאֶרֶץ" (ועיין להלן בהמשך דברי הרא"ם).

לפי דברי הרא"ם, מובן מדוע אין אומרים "אלהי משה". האבות הם יצרו את האומה ישראל, אותה אומה אשר הכריזה "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע", בקבלת התורה. אמנם מאז אין האומה הזו אלא בזכות התורה (רס"ג), אבל יצירת האומה יש לזקוף לאבות, שכל אחד ואחד מהם הוא בבחינת "עם ישראל" בזעיר אנפין. לפי זה עלינו לפרש את הכתוב (שמות ג, ו) "אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ" שנאמר למשה במראה הסנה, במשמעות "אבותיך", שהם "אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב". שהרי אם נפרש "אֲבִיךָ" כמוסב על עמרם, יצא שאפשר לומר "אלקי עמרם", ואם כן מדוע אי אפשר לומר "אלקי משה"! אתמהא! ועיין להלן שיטה אחרת של ה"משך חכמה" העונה על בעיית עמרם.

אולם עדיין קשה, שהרי מצינו (שם לב, יא) "וַיַּחַל מֹשֶׁה אֶת־פְּנֵי ה' אֱלֹהָיו", הרי 'אלקי משה'! נראה לומר שתשובתו בצדו (שם פסוק י) "וַיַּעַתָּה הַנִּיחָה לִי וַיַּחַר־אֲפִי בָהֶם וְאֶכְלֶם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גְדוֹל". הרי שברגע זה יש הוה אמינא שבמקום "וְאֶעֱשֶׂךָ" את אברהם "לְגוֹי גְדוֹל", יבוא "וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָךְ" משה, "לְגוֹי גְדוֹל", דהיינו משה במקום האבות ייחשב כאומה שלימה, לא רק כמעביר התורה אלא גם כיוצר האומה. אך היות והיתה זאת רק הוה אמינא, שלא עברה לעשייתה, לכן לא התייחד שמו יתברך על משה במפורש — 'אלקי משה', אלא רק "אלקיו".

אם כן "אלהי" אומרים על האבות ועל דוד, ולא על משה. אבל מקשה הרא"ם מקרא (מלכים-ב ב, ד) "אֵיהֶ ה' אֱלֹהֵי אֱלִיָּהוּ", ומתרץ, וזה לשונו: כי אלישע אמר זאת מעצמו, על דרך (עבודה זרה יח, א) 'אלהא דמאיר ענני', עכ"ל. כלומר, "אֱלֹהֵי אֱלִיָּהוּ", זו אמירת אלישע מעצמו על רבו המובהק אליהו, אבל

אינה דברי ה' אשר נאמרו לו בנבואה, לכן אין ללמוד מזה הלכה עוברת לעשייתה, (עיי'ן להלן בענין דיבור ישיר מפרשת חיי שרה ואילך).

אך עדיין קשה מפשוטו של מקרא (שמות ג, ו) "אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם", כאשר "אַבְרָהָם" ולא 'אבותיך' — מתייחס אל עמרם, דלא כפירוש הרא"ם לעיל שהכוונה ל"אבותיך". לכן מצינו שיטה אחרת לגמרי בהבנת השימוש ב"אלקי" ביחס לאדם מסוים, אצל בעל 'משך חכמה' המבאר על אתר (שם), שהקנה מידה לציון "אלקי" אצל אדם מסוים הוא, שהוא נצטוה על ידי ה' במצוה מסוימת. (נראה שההסבר לכך הוא, שבאמצעות המצוות מכירים את הקב"ה כ"אלקים"). לכן, אומרים "אלקי" על האבות משום שהם נצטוו במצוות מפיו יתברך, ברית מילה (אברהם אבינו), מעשר (יצחק אבינו) — "עֲשֹׂר אֶעֱשְׂרְנֶנּוּ לְךָ", גיד הנשה ("עַל-פֶּן לֹא-יֵאָכְלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-גִּיד הַנֶּשֶׂה"). לא כן משה רבינו, שלא הוא נצטוה במצוות, אלא עם ישראל הוא שנצטוה על ידי משה רבינו. וכלשון הרמב"ם (הלכות מלכים ט, א): על ששה דברים נצטווה אדם הראשון... הוסיף לנח אבר מן החי... בא אברהם ונצטוה יתר על אלה במילה... ויצחק הפריש מעשר... ויעקב הוסיף גיד נשה... ובמצרים נצטוה עמרם במצוות יתירות... עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו".

ויש להעיר על מה שכתב הרמב"ם "ובמצרים נצטוה עמרם במצוות יתירות". מלבד תמיהת הנושאי כלים, הכסף משנה שכתב "צריך עיון, היכי מייתי ליה", והרדב"ז שהקשה, "לא נתבאר מה הן המצוות שנצטוה בהן", קשה, מהו מקור דברי הרמב"ם, שהרמב"ם העיד על עצמו נאמנה שכל מה שכתב במשנה תורה מקורו או בתנ"ך או בחז"ל, פרט ל"הורו הגאונים" ו"יראה לי". משיב המשך חכמה שמקורו בכתוב — "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם", דהיינו עמרם, כאשר השימוש ב"אלקי" כמו אצל האבות, מעיד שהוא נצטוה במצוות. אמנם הכתוב לא ציין מהן המצוות בהן נצטוה, לכן הרמב"ם סתם 'מצוות יתירות', ולא פירש כמו אצל האבות, כך מבאר המשך חכמה דעת הרמב"ם בעומק פשוטו של מקרא.